

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in *Populär arkeologi*.

Citation for the original published paper (version of record):

Eriksson, N. (2016)

Riksäpplets okända historia.

Populär arkeologi, (3): 28-29

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

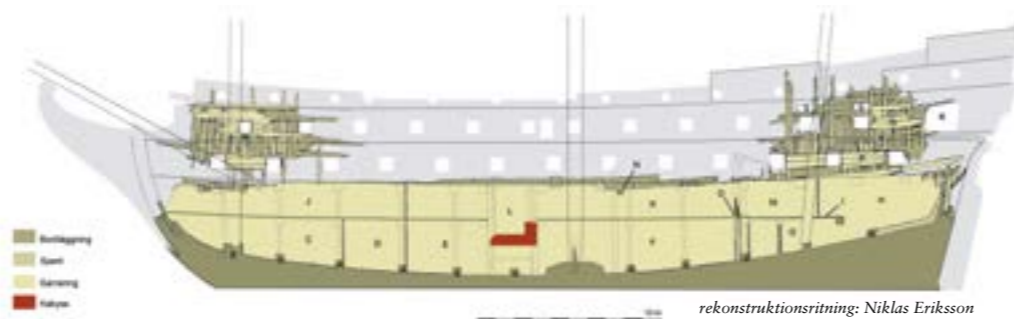
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-31015>

riksäpplets okända historia

De flesta känner till regalskeppet Kronan som i strid mot den dansk-holländska flottan kap-sejsade och exploderade utanför Öland år 1676. Men att skeppet Riks-äpplet gick till botten endast fem dagar senare är mera okänt.

En förklaring kan vara att vraket Riksäpplet aldrig helt försvann. Det har därför inte kunnat upptäckas under spektakulära omständigheter. Efter missödena med regalskeppen Kronan och Svärdet utanför Öland, seglade återstoden av flottan norrut till Stockholms skärgård. Skeppen ankrade upp vid Dalaröskans för att ta skydd under fästningens kanoner. Efter några dagar blåste en kraftig storm upp, repen som förtöjde Riksäpplet mot land slets av och med ankaret släpandes i botten drev fartyget fyrahundra meter tills skrovet högg hårt i en granithäll och sprang läck.

Sedan skrovet vattenfylt lade sig Riksäpplet tillrätta på omkring 11-13 meters djup nedanför skäret som numera bär namnet Äpplet. Efter olyckan fanns planer på att bärga hela fartyget, vilket dock misslyckades. Fram till 1684 arbetade dock dykare med att bärga skeppets dyrbara bronskanoner med hjälp av dykarklocka. Problemet var dock inte så mycket att komma ner under vattnet, utan att bryta och såga sönder det kraftigt upptimrade ekskeppet för att komma åt pjäserna. Spår av

Rekonstruerad längdskepps genomskärning som bygger på uppmätning av vraket, arkivuppgifter och Sheldons modell.

av NIKLAS ERIKSSON

detta arbete visar sig idag i form avsågade balkar på vrakplatsen. Sedan den sista bronskanonen fiskats upp så tycks vraket ha lämnats orört under en period av nära 120 år. Först i mitten av 1800-talet och med innovationer som den tunga dykardräkten och nitroglycerinet ansågs det lönt att återvända till Riksäpplet. Några av de järnkanoner som 1600-talets bärgare ansåg värdelösa, lyftes nu och såldes. Artur Hazelius köpte tre av dem som sedermera ställdes ut på Skansen.

År 1920 hittade Dykeribolaget Olschanski ett antal bronskanoner på vraket efter skeppet Riksnyckeln vid Viksten. Upptäckten genererade en betydande ekonomisk inkomst och en iver att leta efter fler. Året därpå dök de efter bronskanoner på Riksäpplets vrakplats, ovetandes om att de hade avlägsnats nära 250 år tidigare.

Att inga kanoner påträffades under arbetet kom att stå Olschanskis dyrt. En del svarteksvirke kunde tillvaratas och säljas men det täckte knappast utgif-

terna för bärgningsarbetet. Firman gick i konkurs. Under 1950-talet plockade Anders Franzén, Vasas upptäckare, upp tråden och sökte efter Olschanskis skepp. Tillsammans med Sjöhistoriska museet och Marinen bärgades ett stort antal fynd och skeppstimmer från Riksäpplet. En del hamnade på museet men den stora merparten kom att spridas bland privatpersoner eftersom vrak kom att omfattas av Kulturminneslagen först 1967.

Riksäpplet är således ett vrak som misshandlats kontinuerligt under flera hundra år och har länge ansetts som helt ruinerat och värdelöst. Det är Olschanskis som oftast får bära skulden för vrakets sargade tillstånd, men deras insatts i sammanhanget tycks dock ha varit tämligen begränsad. De nedslående ryktena om vrakets sargade tillstånd är emellertid kraftigt överdrivna. Vid fyra tillfällen har frivilliga dykare från Marinarkeologiska sällskapet i samarbete med MARIS på Södertörns högskola, genomfört den första arkeologiska karteringen av Riksäpplets vrakplats. Arbetet bestod av att upprätta en handritad planritning av vraket. Vid detta arbete uppdagades att stora

delar av skeppets styrbordssida faktiskt är bevarad.

Det kanske mest intressanta med Riksäpplet är att det introducerade en helt ny epok inom svenskt skeppsbyggeri. I början av 1600-talet rekryterades kunniga skeppsbyggare framförallt från Nederländerna. Men när Sverige hamnade i krig med Nederländerna fick i stället kompetensen sökas i England. 1659 anställdes engelsmannen Francis Sheldon vid Nya varvet i Göteborg. Det första stora skepp som byggdes under hans ledning var just Riksäpplet.

De engelska skeppen var smalare och mer djupgående och dessutom välbyggda, långlivade och dyra. Utformningen av engelska skepp grundade sig mer på teori och beräkningar, medan de nederländska byggdes på grundval av tumregler och genom att kopiera befintliga och väl fungerande skepp.

Engelsmännen använde sig tidigt av ritningar och modeller för att projektera sina byggen. En modell som Francis Sheldon tillverkade finns till och med bevarad. Bygget av Riksäpplet genererade en omfattande brevväxling mellan Amiralitetet i Stockholm och varvet i Göteborg och finns bevarad på Riksarkivet. Riksäpplet har förvisso många karaktäristiskt engelska drag, men har samtidigt anpassats för att tillmötesgå de svenska amiralernas önskemål. Bland annat placerades pumpar, köket och krutförrådet på samma plats som ombord på de holländskt influerade skeppen i svenska flottan.

Bland de tillvaratagna fynden finns ett stort antal skulpturer och träsniderier. Det är känt att Francis Sheldon visade en modell för bildhuggarna i Göteborg, förmodligen den som nu finns på Sjöhistoriska, för att visa den planerade utsmyckningen av skeppet.

Ett karaktäristiskt drag hos engelska skepp under andra hälften av 1600-talet var att de hade fler och större fönster än samtida nederländska skepp. Akterspeglarna genombröts av stora kvadratiska fönster i två våningar. Inte mindre än 460 kvadratfot fönsterglas beställdes till Riksäpplet. De stora ljusinsläppen ställde dock till bekymmer eftersom det blev för lite väggyta kvar till de obligatoriska skulpturerna som visade skeppets namn och nationalitet, det vill säga ett Riksäpple och ett riksvapen. En

foto: Niklas Eriksson

foto: Oskar Sander

Kapten Elias Johansson Garffs epitafium i Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm visar hur Riksäpplet dragg och släpar ankaret över botten. Målningen kan anses avbildas själva händelsen korrekt men själva skeppet är betydligt mindre än Riksäpplet.

Bilden t.v. Avritning och uppmätning under vatten. I dykarens panna sitter även en filmkamera.

skulptur som förmodligen är just detta Riksäpple tillvaratogs av Olschanski 1921 och finns numera på Sjöhistoriska museet.

Idag kan skeppsbyggnadsmanér, metoder och stilar framstå som smala särintressen som på sin höjd roar någon enstaka kufisk arkeolog eller historiker. Så var det knappast för 350 år sedan. De få ögonvittnesskildringar som finns av Riksäpplet och andra skepp, skvallrar om att introduktionen av den nya engelska stilen knappast gick obemärkt förbi. Åke Rålamb gör exempelvis i slutet av 1600-talet en genomgående beskrivning av de olika skeppsbyggnadsmanéren i sitt bokverk om Adelig öfving. Han berättar även att han lärt sig allt väsentligt från den store mästaren Sheldon.

Att det nya "manéret" kom att uppmärksammas är egentligen inte

så konstigt. Ett nytt örlogsfartyg som anlände till flottbasen vid Skeppsholmen i Stockholm var en stor sak. Som i trolldrag berikades huvudstaden med ett nytt flytande palats. När Riksäpplet 1663 ankrade upp bland de holländskt influerade skeppen framstod det som en främmande fågel, ett skepp som inte bara var byggt i en ny stil utan som var en materialisering av ett militärt samarbete. Alla som besökte huvudstaden kunde se att Sverige militärt hade vänt Holland ryggen och närmat sig England.

Niklas Eriksson är arkeolog verksam vid marinarkeologiska institutet på Södertörns högskola.

Historieskrivningen och marinarkeologin kring de tre regalskeppen som sjönk i juni 1676 beskrivs i en bok som kommer att ges ut nästa år av Nordic Academic Press.